

PO-IMANJE GRADA: PLEDOAJE ZA TRANSDISCIPLINARNO PROUČAVANJE URBANITETA ZAGREBA

SONJA LEOŠ

Udruga za interdisciplinarna i
interkulturalna istraživanja
Olibska 25
10 000 Zagreb, Hrvatska
office@uiii.org

UDK: 711.4.01(497.5 Zagreb)

72.036(497.5 Zagreb)

Kategorija: Prethodno priopćenje

Primljeno: 1. 5. 2009.

Prihvaćeno: 14. 7. 2009.

Članak polazi od dviju suprotstavljenih struja koje djeluju na grad: aktivističke i neoliberalne, ali unutar tih polja napetosti otvara novo polje promišljanja grada naglašavajući važnost deskriptivnih praksi kao i praksi djelovanja koje stvaraju grad oživotvorenjem raznih teorija urbaniteta i kulture. Od deskriptivnih praksi koje su u tekućem razdoblju obilježile promišljanje urbaniteta grada Zagreba autorica izdava djelo Project Zagreb, dok se u naglašavanju praksi djelovanja oslanja na rad teoretičarke kulture Elke Krasny.

Ključne riječi: povijesna imaginacija, prostor identiteta, prostor odluke, narativni urbanizam, resemantizacija, deskriptivne prakse, prakse djelovanja

UVOD

Brojne aktivističke taktike prvog desetljeća 21. stoljeća u Zagrebu (prije svega mislim na taktike građanskih inicijativa *Pravo na grad* te *Zelena akcija*) pokazuju nezadovoljstvo korisnika prostora njegovom kvalitetom i strukturom. Nasuprot njima, brojne strategije uporaba prostora, kao što su *gated communities* ili pak *urbanizacija* posljednjih podsljemenskih livada, pokazuju izniman apetit, koji je, barem u okvirima hrvatskog društva, tek u tom razdoblju počeo pokazivati svoje konačno mjerilo. Urbana etnografija i urbana antropologija domaće provenijencije kao discipline rijetko se osvrću na te urbane fenomene. Ovaj članak se neće baviti analizama tih taktika i strategija, iako ih neće ni izbaciti iz vidokrug.

Cilj ovog članka više je, kako i naslov kaže, pokušaj napinjanja svojevrsne *sigurnosne mreže*¹ između dva suprotstavljena stava koja se očituju u tim opozicijskim praksama: jedan stav u sebi nosi u prvome redu snagu glagola *pojmiti* te implicira svu onu radoznalost svojstvenu humanosti; drugom je cilj *imati*. Glagol *imati* možda najbolje mogu ilustrirati dvjema njemačkim krilaticama, gotovo potpuno identičnima: jedna, međutim, potječe iz razdoblja prije Drugoga svjetskoga rata, dok druga potječe iz razdoblja kasnih 70-ih i upotrebljava se sve do današnjih dana. Prva je: *Man kann nicht alles haben* (Ne može se sve imati), a druga je *Man muss nicht alles haben* (Ne mora se sve imati) – ovom ilustracijom željela bih potcrtati i često zanemarivanu ulogu njemačkog jezika i graditeljske kulture kao kulturološkog, lingvističkog i administrativnog hegemonu koji je započeo oblikovanje grada Zagreba kakvog danas poznajemo i usrdno štitimo raznim konzervatorskim metodama. U posljednjih nekoliko godina, iako aktivističke prakse pokazuju radoznalost i sposobnost učenja, tek je vrlo malo napora uloženo u stvaranje znanja o gradu te sustavni rad na po-imanju grada. U tom se smislu najčešće neoliberalnoj praksi koja *ima* grad govori ‘ne’, ali vrlo rijetko se konceptualizira alternativa kojoj se zapravo teži pri oblikovanju urbaniteta.² Rijedak primjer ustvarujuće istraživačke prakse je rad *Organigrami planiranja Zagreba* (Kovačević, Medak, Milat, Sančanin, Valentić, Vuković 2008), koji pregledno pokazuje koja su društvena tijela imala ingerenciju nad planiranjem grada od druge regulatorne osnove iz 1889. pa sve do 2008. godine. Unutar aktivističkog kruga djelovanja taj rad nije prepoznat u svojoj svojoj moći.

Napinjanje svojevrsne mreže između dva pojma koja obilježavaju aktivističke i neoliberalne prakse u hrvatskom društvu najočitiije je u domeni tzv. *umjetničkih* praksi, koje jedine, zadržavajući određenu slobodu i legitimnost koliko-toliko reprezentativnog oblika društvenog bitka, ako već ne ‘struke’ (odlučujuću ulogu *struke* najviše naglašavaju arhitekti, time joj i osiguravajući mjesto u nekom netransparentnom dijalogu s političarima ako je riječ o javnoj gradnji, ili privatnim investitorima ako je riječ o privatnom poduzetništvu), dobivaju svoje pravo na ‘po-imanje’ (ako već ne ‘imanje’) grada. Umjetničke prakse omogućuju svojevrsan *uvid* u probleme urbanosti,

¹ Kao kulturno-znanstvena djelatnica smatram da mi je dužnost raditi na promociji društvene kohezije. U tom smislu upotrebljavam izraz ‘sigurnosna mreža’ kojim, između ostalog, pokušavam izgraditi takav diskurs.

² Iako je doprinos aktivističkih strategija *Prava na grad* i *Zelene akcije* urbanitetu Zagreba nesumnjivo ogroman, ne postoje aktivnosti koje se odnose na **konstantnu** proizvodnju znanja o gradu.

rijetko uključuju pomna i studijska istraživanja, te su tako lakše razumljive. Vještine koje su potrebne da bi se asimilirala takva kulturna informacija nisu dovoljno razvijene. Iako aktivistički krug radi na proizvodnji znanja o gradu, ono nije usustavljeno, a zbog demonstrativnog načina na koji oblikuju svoj 'ne' neoliberalnim praksama, ono često postaje jedina građanima vidljiva alternativa, odnosno korektiv političkim interesima i/ili kapitalu podređenoj arhitektonskoj praksi.

U Zagrebu je tijekom 70-ih godina 20. stoljeća važnu ulogu društvenog korektiva arhitektonske prakse imalo *Društvo povjesničara umjetnosti*, naglasak bih naročito stavila na djelo Željke Čorak. Iako su i poslije nastajali radovi i te kako bitni za po-imanje grada (naročito ako kao bitan segment tog pojma uzmemo važnost povijesne imaginacije), kao npr. *Socijalno stanovanje između dva rata* autorice Darje Radović-Mahečić (2002), dijalog dviju 'struka' postao je manje bitan, gotovo marginalan. Željka Čorak se u svojim radovima prije svega zalagala za očuvanje 'ambijenta', što bi bio naizgled naivan pothvat da ta autorica nije u nekoliko naslova vrlo razumljivim, a istodobno poetskim jezikom sinteze struke povjesničara umjetnosti objašnjavala što znači 'historicism' te što znači *historicism u Zagrebu* (Čorak 1981,1994). Tim više, s obzirom na takav opisom bogat *oeuvre*, začuđuje da Srećko Horvat u svojoj interesantnoj knjizi *Znakovi postmodernog grada*, posvema negirajući lokalnu praksu deskripcije grada (Čorak, Radović-Mahečić), preuzima citat Jamesona za kojeg je historicizam "prazna parodija", "slijepi kip", pastiš i tome slično (Horvat 2007:15). U trenutku kada čak i najobrazovaniji mladi ljudi pokazuju svojevrsan nedostatak vještine iščitavanja opisa kulturne sredine u kojoj djeluju, usuđujem se govoriti o "kulturnom siromaštvu koje prodire u sve egzistencijalne domene, te provocira daleko dublje ukorijenjeno razvlaštenje, no kada se radi o ekonomskom siromaštvu" (Puype 2004:296). Tek sada, kad pitanje zagrebačkih donjogradskih blokova postaje pitanjem opstanka identiteta jednog grada (koji i jest, naravno, najočitiiji u njegovim *ambijentima*), poznavanje tih deskripcija postaje ključno za po-imanje grada. Feđa Vukić naglašava kako se *trajna* urbana tranzicija Zagreba tek počela proučavati i interpretirati, te, oslanjajući se teoriju Buchlia i Lukasa (Buchli i Lucas 2001), preporuča strategiju "arheologije recentne povijesti" (Vukić 2007:237).

U tom smislu, ovaj članak se ne želi baviti umjetničkim praksama, iako nam upravo one najčešće pružaju toliko bitna odmorišta, ali i svojevrsna demokratska uporišta u svakodnevnom promišljanju grada koje kao urbani

antropolozi poduzimamo, već *deskriptivnim* praksama koje se nameću svima koji promišljaju grad, pa (čak) i ponekim arhitektima. U tom smislu osvrnut ću se na dvije vrste deskriptivnih praksi koje na različite načine *uprostoruju* grad.

Jedna situacija je nedavno objavljena knjiga *Project Zagreb* (Blau i Rupnik 2007), koja zaslužuje dublju analizu s obzirom na to da je rijedak primjer kombinacije dislociranog pogleda i suradnje povjesničarke arhitekture (Eve Blau) i arhitekta (Ivan Rupnik), te će ovaj članak u tom smislu skicirati brojne mogućnosti budućih analiza. Knjiga je za Zagreb važna upravo po tome što je uobličuju povjesničarka arhitekture i arhitekt, dvije struke koje su u primjeru Zagreba tradicionalno i najčešće u opoziciji. Druga je situacija koja se proizvodi na način sličan umjetničkim praksama, ali je istodobno duboko usidrena u znanstvenom istraživanju: riječ je o projektima Elke Krasny, teoretičarke arhitekture i kulture, koji su prošle godine rezultirali dvjema knjigama od kojih je *Stadt und Frauen* (Krasny 2008) najvjerojatnije jedan od najgušćih opisa Beča proizvedenih u zadnjem desetljeću, dok je druga, *Urbanographien* (Krasny i Nierhaus 2008) djelo koje, baš kao i ovaj članak, pledira za interdisciplinarni pristup po-imanju grada. Ipak, rad Elke Krasny promiseće se u *praksu djelovanja*, praksu kakva se u hrvatskom kulturnom krugu najčešće može zamijetiti unutar nekih umjetničkih praksi koje se osebujno bave kompleksnošću urbaniteta, kao što su umjetničke prakse npr. Barbare Blasin, Kristine Leko i Andreje Kulunčić.

POVIJEST ARHITEKTURE KAO POVIJEST KULTURE

“Mjesto je palimpsest.”

(De Certeau 2002:282)

Project Zagreb je izvanredno bitna knjiga za kulturnu povijest grada Zagreba. Osim što je, dakle, plod rada povjesničarke umjetnosti i arhitekta, što je u zagrebačkoj situaciji rijedak spoj, djelo *Project Zagreb* rijedak je primjer i dislociranog pogleda, koji, kao takav, upućuje na brojne zamagljene povijesne

situacije³ koje svojom reperkusijom u sadašnjosti proizvode svakodnevicu koje su ljudi koji je žive rijetko svjesni. Jedna od takvih situacija je činjenica koju potcrtava Eve Blau, pitajući se kako je moguće da u jednom gradu jedan objekt koji je prošao kroz čitav niz kulturoloških reciklaža, i u smislu forme i svoje funkcije, većina građana naziva, pa čak i oni vrlo mladi – džamijom, iako je tu funkciju objekt imao u očito ne tako davnoj prošlosti tek tijekom jedne jedine godine: od 1943. do 1944. godine (Blau i Rupnik 2007:15). Minarete je postavio Stjepan Planić, jedan od najopisanijih arhitekata hrvatske moderne arhitekture i od hrvatskih povjesničara arhitekture (iako ta disciplina u nas još uvijek *nema* poseban akademski status, brojni stručnjaci su svojim deskriptivnim praksama zaslužili taj naslov) tako i arhitekata. Minareti koji su koincidirali destrukcijom sinagoge u Praškoj ulici gotovo nikad nisu spominjani u tim brojnim monografijama i katalogima, odnosno, činjenica da je jedan od stupova hrvatske moderne arhitekture ikonizirao kvistlinški sustav, koji je između ostalog omogućio i stravičan pogrom židovskog, romskog i srpskog stanovništva u Zagrebu – pažljivo je prešućivana u zaštrašujućem kulturološkom konsensusu inače suprotstavljenih struka. Iako to autorima knjige i izložbe *Project Zagreb* nije bila namjera, jer, kako kažu “Naš cilj ... je pojmiti dinamiku prakse, a ne proizvesti povijest Zagreba” (Blau i Rupnik 2007:11), pri čemu naravno misle na dinamiku prakse *oblikovanja grada*, oni itekako, upravo svojim dislociranim, svježim pogledom osvjetljavaju kulturnu povijest Zagreba iz jedne svakodnevicom života u njemu neopterećene perspektive. Opisujući mjesto kao palimpsest, naglašavajući da ljudi vrlo dugo pamte čak i ono što je nestalo iz urbanog trodimenzionalnog manuskripta grada, Blau i Rupnik suočavaju Zagreb sa začudnom moći povijesne imaginacije koja izrasta iz pažljivog interdisciplinarnog pristupa izvorima. Naime, očito je da su se autori služili brojnim izvorima: od državnih i gradskih arhiva, arhiva gradskog ureda za planiranje, arhiva Muzeja grada Zagreba, privatnih arhiva, filmskih arhiva do *iskaza kazivača* – što nikad nije bilo u dotadašnjim opisima Zagreba. Problem vrlo oskudnog i nesustavnog dokumentiranja grada, te brige o arhivima i građi općenito, neovisno je li riječ o arhivu grada Zagreba koji pati od kroničnog nedostatka prostora ili o filmskom arhivu Hrvatske kinoteke, koja je ove, 2009. godine još uvijek

³ Konstantne povijesne re-fabrikacije koje osnovnoškolskoj djeci nameću Drugost kao predmet mržnje nisu predmet ovog članka. Usput bih samo napomenula da svojim zadatkom smatram ipak ukazivati da je krajnje vrijeme da se u škole uvede kulturna povijest i povijest civilizacija, umjesto konstantnog prekranja političkih povijesti koje radi na stvaranju neprijatelja, a ne stvaranja suživota.

samo dio Hrvatskog državnog arhiva pa tako pati od kroničnog nedostatka sredstava da bi se građa uopće održavala na životu, dok je katalogizacija ili pak digitalizacija kataloga još uvijek utopijski projekt, očituje se u sljedećem navodu:

“Posljedično, metode koje smo koristili pri iskapanju generativne dinamike tranzicije, nastajale su u potrebi da se razviju tehnike za *reprezentaciju* i analiziranje uvjeta koji su višestruki i nestabilni, te pregnantni širokim spektrom jednako nestabilnih faktora. Često se događalo da je povijesna dokumentacija bila nedostatna i da je bila nepouzdana. Postalo nam je jasno da će tradicionalne metode povijesnog istraživanja biti posvema neadekvatne za zadaću koju smo zacrtali. Tako smo počeli stvarati teksturu intenzivnog angažmana u dijalogu s postojećim gradom, što je uključivalo: *in situ* fotografiju i video snimanje; diskusije s arhitektima, urbanim planerima, povjesničarima te gradskim službenicima. Ovaj rad je zadobio na obimu zahvaljujući intenzivnom multidisciplinarnom i multimedijском arhivskom istraživanju; korištenju povijesnih mapa, planova, crteža, fotografija, ne-editiranog filmskog materijala, pravnih dokumenata, žurnala, popularne štampe, te niza drugih arhivskih dokumenata, a sve kako bi pojmlili evoluciju grada. Fokusiranjem na multidimenzionalne varijable (prostorne, programatske, tehničke, administrativne, pravne, te one koja se tiče vlasništva nad nekretninama), kao i na povijesne naročitosti kulture, politike i ekonomije, ispitivali smo i analizirali tranziciju kao uvjet, stanje i praksu, koristeći niz grafičkih tehnika: kolažiranje, mapiranje, dijagrame, uslojavanje, animaciju, projekciju, analitičko modeliranje, *stop-frame* fotografiju, te druge tehnike koje omogućuju vizualizaciju sinkronih i nesinkronih transformacija koje se pojavljuju u različitim ritmovima i u različitim sektorima.”

(Blau i Rupnik 2007:11-13)

Čak ni sve navedeno nije bilo dovoljno da bi *opisalo* grad, tako da se autori, a naročito pri strukturiranju i stvaranju narativnog kôda poglavlja 12 i poglavlja 15, oslanjaju na kazivanje arhitekta Bogdana Budimirova, te upravo njegovim sjećanjima krpaju česte rupe na koje nailaze u arhivima.

Knjiga *Project Zagreb* nameće i sljedeće pitanje: kako to da se takav, pa čak iako fragmentaran (jer se oslanja na pojedine *case-studies*), ipak sustavan pregled zagrebačke urbane povijesti nije pojavio do sada, pa makar i u skromnijoj verziji i sa daleko manjom multidisciplinarnom kompetencijom koja je omogućila pristup ne samo tolikim vrstama arhivskih medija već i njihovu interpretaciju. Očito je da je knjiga omogućila angažman nekih domaćih stručnjaka za povijest arhitekture koji se vrlo dugo bave

gradom (Snješka Knežević, Aleksandar Laszlo), ali je preskočila doprinos nekih jednako relevantnih opisa grada iz pera povjesničara umjetnosti (Željka Čorak, Radovan Ivančević, Darja Radović-Mahečić, Ivo Maroević, Antoaneta Pasinović). Još uvijek ne znamo koji su bili kriteriji za odabir upravo tih 17 studija (1. Trg bana Jelačića: kulturno recikliranje; 2. Groblje Mirogoj: performans identiteta; 3. Zelena potkova: nedovršena figura; 4. Urbane stepenice: agilna infrastruktura; 5. Zagrebački blok: figura kao polje; 6. Arhitektura moderne: interpolacija; 7. Zakladni blok: interpolacija i ekstrapolacija; 8. Novakova ulica: ekstrapolacija; 9. Meštrovićev paviljon: logika forme/dijalektika sadržaja; 10. Regulaciona osnova iz 1930. god.: kapitalistički funkcionalni grad; 11. Generalni urbanistički plan iz 1947. god.: komunistički funkcionalni grad; 12. Zagrebački sajam: urbani laboratorij; 13. Urbana umjetnička praksa: uprizoravanje disidencije; 14. Samoupravljačke kooperative: izgradnja stanova kao kontrolirani eksperiment; 15. Jugomont 61: standardizacija po mjeri; 16. Okviri metropole: tranzicija kao praksa; 17. Zagreb 2000+: urbana pravila). Ipak, naznačeno je da je takva struktura nastala upravo već spomenutim dijalogiziranjem s postojećim gradom, dakle pažljivim bilježenjem, dokumentacijom i interpretiranjem postojećeg stanja, što onda, u kombinaciji s arhivskim istraživanjem širokog spektra, rezultira izvanrednim čitanjem grada koje omogućuje njegovu povijesnu re-imaginaciju, revalorizaciju kulturnog nasljeđa te konceptualizaciju budućih ustvarujućih urbanih praksi. Na strukturu knjige *Project Zagreb*, ujedno i prvi opširniji znanstveno-stručni prikaz povijesti i suvremenosti zagrebačkog urbanizma, urbaniteta, ali i zagrebačke kulturne povijesti na engleskom jeziku, zasigurno je utjecalo i djelo Eve Blau i Monike Platzer *Shaping the Great City. Moderna arhitektura u Centralnoj Evropi, 1890 – 1937* (Blau i Platzer 1999). Već pri kartografiranju i stvaranju tog organigrama upravljanja Srednjom Europom unutar zajedničkog hegemonu Habsburške Monarhije, Zagreb (Agram) se izdvaja unutar skupine od tridesetak gradova reda veličine između trideset i pedeset tisuća stanovnika u doba kad je Beč, kao glavni grad monarhije, brojao 1 500 000, Budimpešta 570 000, Prag 350 000, a Trst 165 000 stanovnika. Unutar tih gradova (među kojima su npr. Plzen, Sarajevo...) Zagreb se izdvaja modernim arhitektonskim planiranjem te kozmopolitskim idealom. Od svih tih gradova jedino je Zagreb narastao dvadeset puta od 1890. god. do 1990. god. Nije začudno da Blau i Rupnik govore o tranziciji upravo kao uvjetu, stanju i praksi koja je trajala čitavo stoljeće, te traje i danas, a ne kao što je to uobičajeno u hrvatskom društvu s početka dvadeset prvog stoljeća, o tranziciji kao o razdoblju koje je započelo 1991. godine.

POZICIONIRANJE *PROSTORA IDENTITETA* SPRAM *PROSTORA ODLUKE*

“Prostor je građen i od onog od čega je pisan.”

(Čorak 1994:5)

Edward Soja kritizira mikro-pristupe, *pogleda odozdo* koje je inicirao de Certau, amnestirajući pravo na makro-pristup, koji također može biti politički korektan. Međutim, dok razvija teoriju o fleksibilnom gradu, kozmopolisu, exopolisu, metropolarizacijama te simuliranim gradovima (Soja 1997), Soja upravo diminiira pravo na mikro-pristup, koji u mikropolitikama još uvijek sadržava poetiku odnosa čovjek-čovjek. “Arhitektura je navikla sebe uvjeravati da ona nije pozvana davati mišljenja o službenoj politici i da ne može snositi odgovornost za nju” (Easterling 2008:116). Međutim, upravo je arhitektura najčešće najpozvanija, ne samo da daje mišljenje o politici – upravo arhitektura *materijalizira* dominantne koordinate strukture moći, upisuje ih u prostor, vrlo često ikonizirajući represivne sustave i upisujući vrlo sumnjive vrijednosti u prostorni urbani manuskript. Sojinu pristupu nedostaje imaginacije ljudskog kretanja koje je određeno njegovim činjenjem, te samim time takvo planiranje grada koje je temeljeno na Le Corbusieovskoj datosti ubanizma za čovjeka koji živi, radi, stanuje i rekreira se, svodi na planiranje koje, bez obzira na to što mu je dodana kozmička, virtualna i *shopping* dimenzija, negira sve one bezbrojne aktivnosti koje su život, ali nisu ni rad, ni stanovanje, ni rekreacija, već tisuće među-aktivnosti koje zahtijevaju među-prostore. Takvi međuprostori mogu nastajati samo u konstantnom dosluhu s korisnicima prostora, u imaginativnom polju koje stvara samo poetika svakodnevice ili, kako se Laclau (1991) opire Le Corbusieu i još uvijek prevladavajućoj organizaciji grada kao *isključivo* fizičkog prostora – poetikom grada kao događanja. Upravo zato u zapadno-europskom svijetu prakse djelovanja privremene uporabe prostora dobivaju na težini (iako se istodobno reakcionarno zakonodavstvo obrušuje na neovlaštenu privremenu uporabu, kao što je to trenutno u Nizozemskoj, dosada poznatoj po toleranciji takvog pristupa održavanja često vrlo trulog tkiva živim) – kao i osvještavanje svih dosadašnjih privremenih situacija koje su nerijetko izderivirale kvalitetna trajnija rješenja. U zagrebačkom primjeru privremena uporaba, naročito u

kulturne svrhe, uglavnom derivira *gentrifikaciju* kao neoliberalnu globalnu praksu, odnosno podizanje vidljivosti takvih prostora izvana, a onda, paralelno s time i raste cijena kvadratnoga metra.

Pitanje koje se nameće jest, je li danas zadaća arhitekta/ice da ustvaruje prostor i stvara *mjesto* i *događaj* ili da *gradi* grad? To pitanje duboko zadire u plastičnost društvene zbilje gradova Srednje Europe. Na najpragmatičnijoj razini pitanje što je zadaća arhitekture prije svega otvara pitanje obrazovanja – ovdje pitanje obrazovanja arhitekata, ali i brojnih drugih profesija koje svojim praksama opisuju ili ustvaruju grad. Sve je više zainteresiranih za tu temu. Nizozemska je pridonijela 11. međunarodnoj izložbi arhitekture u Veneciji (Venecijanski biennale arhitekture) 2008. god. projektom *Archiphoenix*, unutar kojeg su kustosi Saskia van Stein i arhitektonski tim STEALTH.ultd pretvorili nizozemski paviljon u laboratorij za istraživanje i diskusiju o kapacitetima i sposobnostima arhitekture, odnosno arhitekta/arhitektice da stvara prostor koji je više od same građevine. Pitanje glasi: “Ako feniks izrasta iz pepela, koji oblik mora preuzeti uskrsnuće?”. *Archiphoenix* kreće od događaja izgaranja zgrade Arhitektonskog fakulteta u Delftu (mjesto poznatog po nizu arhitekata koji su obilježili najproduktivniju generaciju nizozemskih arhitekata-graditelja *ikad*) kao polazne točke za postavljanje pitanja o tome koje vrijednosti arhitekt/ica treba braniti, koje teritorije istraživati te koje prakse razvijati. Naglasak je bio na kretanju od singularne produkcije ka kolaborativnom principu, na društvenoj održivosti koja propituje profitabilno pojednostavljivanje, na pitanju “za koga i što stvaramo” koje propituje moć i artefakt, te na pitanju koliko zapravo treba da bi se nešto izgradilo, ali i razgradilo, što prije svega propituje politizirani diskurs održivosti kao koncepta koji negira konstantno kretanje resursa, materijala i ljudi. Propitivanja su rezultirala i odgovorima poput “Edukacija u arhitekturi je principijelno o iskustvu društva” (u Holm 2008).

“Politički prostor *u Zagrebu* možemo karakterizirati unutar termina radikalne nepovezanosti između ‘prostora odluke’ (što bi bio *locus* zakonodavne moći) i ‘prostora identiteta’ (teritorija kojem građani imaju tendenciju pripisati svoje najsmislenije *javne lojalnosti*⁴). Prostori moći i identiteta gotovo nikad ne dijele istu među; oni ostaju nepovezani tijekom brzog rasta i modernizacije Zagreba.”

(Blau i Rupnik 2007:15)

⁴ *Javna lojalnost* je direktan prijevod engleske sintagme *public loyalty*, koju rabe Blau i Rupnik u izvornom tekstu.

Ovdje se ustvaruje teza koja se oslanja na primjer Zagreba, iako bi se trebala oslanjati na primjer čitavog niza gradova, jer je vrlo teško naći visokokonsolidirana urbana područja unutar kojih prostori moći i identiteta koincidiraju u društvenom konsenzusu. Mjesta na kojima se imperijalno susreće s lokalnim te stvara upitne teritorije nisu prisutna samo na periferijama moći, kao što to Blau implicira citiranjem Marxa i Engelsa te određivanjem podređenih *ethnosa* unutar Austrougarske Monarhije kao “nacija bez povijesti” (Blau i Rupnik 2007:15), već puno češće upravo u samim središtima moći u kojima se povijest često proskribira, što ne znači da im to daje apsolutnu moć u po-imanju povijesti. Osim toga, neki zagrebački kulturni prostori kojima građani itekako pripisuju svoje najsmislenije javne lojalnosti posjećujući i obnavljajući ih uvijek iznova preneseni su izravno iz središta omražene kulturne hegemonije: npr. Umjetnički paviljon, koji je predstavljen u Budimpešti na Izložbi tisućljeća 1896. god. te nakon toga razmontiran i donesen u Zagreb kao poklon gdje su ga rekonstruirali Fellner&Helmer, pa zatim Hönigsberg&Deutsch (Laszlo 1999:137). Zagreb je tako dobio brojne najreprezentativnije i danas građanima vrlo omiljene i korištene prostore upravo u doba diktature omraženog Khuena Hedervaryja.

Prostor identiteta vrlo je ilustrativan pojam. Glokalizacija u svojim pozitivnim konotacijama otvara mogućnost bivanja građaninom svijeta umrežavanjem i *social networkingom*, ali s druge strane, stvaranje ne-mjesta kao što to tumači Augé (2001). Međutim, nisu samo aerodromi i moteli ne-mjesta. Ako unutar dva desetljeća Valencia, Sevilla i Buenos Aires žele podcrtati identitet grada inkorporacijom Calatravinog mosta na svoje rijeke ili isušena korita svojih preusmjerenih rijeka (riječ je o varijacijama na temu – mostovi su gotovo identični) – što onda zapravo oni koji donose odluke misle da znači riječ *identitet*? Posrijedi je oku vrlo ugodna forma, ali što je značenje te forme ako joj se znade cijena? Što je značenje takve forme u odnosu na identitet, *genius loci* ili autentičnost? Usudila bih se postaviti tezu unutar koje *suvremena* arhitektura, koja propituje svoju svrhu, a ne daje si cilj u sprezi s politikantstvom što brže izgraditi, pregraditi ili zagradi prostor grada postavlja sebe unutar *prostora identiteta*, oslušujući potrebe svakodnevice i potičući participacijske prakse. *Suvremena* arhitektura koja više ne razmišlja o materijalu kojim gradi, korporateskna arhitektura,⁵ *gated*

⁵ Korporateskna arhitektura je prijevod u engleskom govornom području često rabljenog izraza *corporatesque architecture*, kojom se naglašava predimenzioniranost korporacijskih objekata koji često prelaze u groteskne i nakaradne forme koje ne poštuju okoliš u kojem nastaju. Pridjev *corporatesque* nastao je sintezom pridjeva *corporative* i *grotesque*.

community arhitektura, arhitektura koja stvara ikone čiji proračuni premašuju troškove održavanja škola i bolnica pojedinih država – to je arhitektura *prostora odluke*, koja se nameće odlukom skupine ljudi koja stvara isključivo za vlastite interese i interese ljudi koji su im izravno podređeni.

INVENCIJA SVAKODNEVICE U PRAKSI URBANOG ČINJENJA

“Grad nije samo jezik već i praksa.”
(Lefebvre 1996:143)

“Grad je jedan ogroman spremnik sjećanja...”
(Krasny 2008:10)

Rijetko kada se teorija i praksa prožimaju unutar urbanog činjenja kao što je to s projektima Elke Krasny.

“...način rada koji otvara teorijske i praktične putove ka u jeziku duboko usidrenom semantičkom jedinstvu riječi ‘put’ i ‘metoda’ kao metodološkom pokazivaču. ‘*Spatial turn*’ (Michel de Certeau, Henri Lefebvre) i ‘*narrative turn*’ (kako ga u u svom djelu ‘*Narratology*’ izvodi Mieke Bal) dovode se u međudnos kao prakse istraživačkog urbanog činjenja.”

(Krasny i Nierhaus 2008:29)

Koncept *narativnog urbanizma* Elke Krasny (Krasny 2007, 2008, Krasny i Nierhaus 2008) oslanja se na razine svakodnevnog i mikropolitikog – riječ je o proizvodnji sa/znanja o gradu, o urbanitetu, ali i o nama, ljudima bez kojih bi gradovi bili tek besmislene ljuške. Pažljivo prateći teorije historijske antropologije, povijesti svakodnevice, usvajajući ‘*Serendipity – prinzip*’, otkrivajući znanost-po-sebi u tragovima koje ostavlja svakodnevica i koje joj prepričavaju ljudi s kojima dijeli njihove putove, Krasny progovara i odgovara na pitanje ne samo što je grad već i tko i što u njemu živi. Gust opis (Geertz), koji proizvodi teorija i praksa Elke Krasny, proizvodi čitljivost grada, ali i nas koji u njemu obitavamo. Iz umjetnosti slušanja Drugog, prakse koja je ključna za etnografiju kao znanstvenu praksu, Krasny derivira svoju teoriju ustvarivanja grada, koja se temelji na opisima drugih, interpretaciji i kolažiranju kako bi nastalo novo čitanje grada. U projektu *Grad i žene*, koji je

rezultirao izložbom i knjigom (Krasny 2008), projekt narativnog urbanizma razvijao se na još jednoj razini više no što je to uobičajeno: hodanju, slušanju, bilježenju i kartografiranju pridruženo je arhivsko istraživanje, te posljedično oko 600 prikupljenih artefakata. Zagrebački pandan knjizi *Grad i žene: Drugačija topografija Beča* knjiga je Barbare Blasin i Igora Markovića *Ženski vodič kroz Zagreb* (2006). *Ženski vodič kroz Zagreb* je “prvi pokušaj da se na jednom mjestu sakupe i predstave biografije dijela žena koje su stvarale povijest Zagreba” (Kesić u Blasin i Marković 2006:xi), ali i “prvi sustavni pogled u gradsku povijest svakodnevice iz ženske perspektive” (ibid.: xiii). Istraživanje ženske memorije unutar arhiva, memoara, kronika, privatnih korespondencija i osobnih sjećanja prelazi u simboličko–reprezentativnu memoriju grada. Blasin i Marković kasnije organiziraju turističke obilaske koji akumuliranu memoriju upisuju u fizički prostor, *hodanjem* kroz grad i *slušanjem* drugih. “Sjećanje nikad nije miran čin introspekcije ili retrospekcije. To je bolno prikupljanje udova (*re-membering*), sklapanje tijela prošlosti iz njezinih odstranjenih ekstremiteta (*dis-membering*), a sve kako bi dali smisao traumi sadašnjosti” (Bhabha u Fanon 1986:xxiii). Takav čin pri-sjećanja omogućava povijesnu imaginaciju da oslobađa nova viđenja povijesnih instanci te čini nevidljive strate povijesti u prostoru vidljivima, a u konačnici omogućuju “upisivanje individualnog u prostor” (Leboš 2008:58). Metodologija koju je razvila Krasny da bi proizvela svoj gusti opis Beča ponešto je drukčija. Krasny kreće iz svakodnevnih ruta 20 žena. One joj prepričavaju svoje putove, ona sluša i bilježi. Iz te prakse djelovanja koja sluša i bilježi nastaje karta/zemljovid na koju se u sljedećem stupnju upisuju povijesni artefakti. Nastaje bezvremena virtualna šetnja bečkim gradskim prostorom, u kojem je jednako važno ne samo ono što je tamo izgrađeno već i ono što je tamo bilo (jer “mjesto je palimpsest”), kao i ono što bi idejom izgovorene i zapisane riječi tamo moglo nastati.

UMJESTO ZAKLJUČKA – PLEDOAJE

Namjera je ovoga rada prije svega bila da s jedne strane istakne pozicioniranje *prostora identiteta* (koji ustvaruju arhitekti koji propituju svoju ulogu u društvu) u odnosu na *prostor odluke* (koji ustvaruju arhitekti kojima je njihova uloga apsolutna jasna: oni *grade*, po želji dominantne političke strukture ili neoliberalnog kapitala) kao mogućnost konstruktivne

kritike arhitektonske prakse, te paralelno s time *narativni urbanizam* kao primjer simbioze teorije i umjetničke prakse koja u konačnici otvara brojne putove za re-imaginaciju, resemantizaciju i participativne prakse, te, s druge strane, naglasi kompleksnost metoda i odabira metodologija pri proučavanju odnosno po-imanju grada. U elemente planiranja grada svakako bi trebalo uvesti taktike i strategije privremene uporabe prostora (Haydn i Temel 2006), više razine razumijevanja potrebe za kvalitetnim urbanim dizajnom, prije svega govorim o urbanoj opremi te prilagođavanju grada osobama s posebnim potrebama (Papanek 1974), te rodne perspektive (Petrescu 2007).

Dalek je put od ovog pledoajea do sljedećeg koraka na stvaranju dokumentacijskog i istraživačkog Centra za interdisciplinarne urbane studije. Međutim, svakodnevica koja nas okružuje te slijepe točke koje proizvodi nameće potrebu i obvezu. Unutar (urbane) antropologije koju možemo definirati i kao “propitujuću i nelagodnu disciplinu koja nudi teorije i metode u istraživanju multiplih zainteresiranih perspektiva” (Cornwall i Lindisfarne 1994:1), jednu od najintrigantnijih zadaća zasigurno možemo locirati unutar kvalitativnih istraživanja prostora kao sjecišta brojnih perspektiva i projekcija, ali i kao mjesta resemantizacije nekih odviše površno opisanih povijesnih prostornih manuskripata te reaktivacije nevidljivog, ali prisutnog, “u stalnoj proizvodnji grada” (Čorak 1994:5). Mnogo je tekstova koji opisuju urbane morfologije i arhitekture koji su ih oblikovali, ali očit je nedostatak tekstova o tome kako se prostor rabi te kako se u procesu uporabe mijenja, kako bi se takvo znanje nadopunjavalo s tradicionalnim znanjem o oblikovanju grada. Ambijenti koji čine urbanitet jednako su važni kao i fizički okviri urbanizma koji im daju oblik, ali ne uvijek i smisao.

LITERATURA

Augé, Marc. 2001. *Nemjesta. Uvod u moguću antropologiju supermoderniteta*. Zagreb: Naklada DAGGK.

Blau, Eve i Ivan Rupnik, ur. 2007. *Project Zagreb. Transition as Condition, Strategy, Practice*. Barcelona, New York: Actar.

Blau, Eve i Monika Platzer. 1999. *Shaping the Great City. Moderna arhitektura u Centralnoj Evropi, 1890 – 1937*. Munich-London-New York: Prestel.

Sonja Leboš: Po-imanje grada: Pledoaje za transdisciplinarno proučavanje urbaniteta Zagreba

- Blasin, Barbara i Igor Marković. 2006. *Ženski vodič kroz Zagreb*. Zagreb: Meandar.
- Buchli, Victor i Gavin Lucas. 2001. *Archaeologies of the Contemporary Past*. London, New York: Routledge.
- Cornwall, Andrea i Nancy Lindisfarne. 1994. *Dislocating Masculinity. Comparative Ethnographies*. London, New York: Routledge.
- Čorak, Željka. 1994. *Zagreb pisani prostor*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske i Mladost.
- Čorak, Željka. 1981. *U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- De Certeau, Michel. 2002. *Invencija svakodnevice*. Zagreb: Naklada MD.
- Easterling, Keller. 2008. "Kriva priča". U *Operacija: Grad. Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*. Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni Institut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanje u arhitekturi, BLOK-Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura / Clubture, 114 – 125.
- Fanon, Franz. 1986. *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Haydn, Florian i Robert Temel, ur. 2006. *Temporary Urban Spaces. Concepts for the Use of City Spaces*. Basel: Birkhäuser.
- Holm, Eric. 2008. *The Phoenix rises*. <http://www.metropolismag.com/pov/20081031/the-phoenix-rises> (16.5.2009.)
- Horvat, Srećko. 2007. *Znakovi postmodernog grada. Prilog semiologiji urbanizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Krasny, Elke. 2007. "Fresh Breeze in Zagreb – Towards a Narrative Urbanism". *Oris* 48: 178–185.
- Krasny, Elke. 2008. *Stadt und Frauen. Eine andere Topographie von Wien*. Wien: Wienbibliothek im Rathaus und METROVERLAG.
- Krasny, Elke i Nierhaus, Irene, ur. 2008. *Urbanografien. Stadtforschung in Kunst, Architektur und Theorie*. Berlin: Reimer Verlag.
- Kovačević, L., T. Medak, P. Milat, M. Sančanin, T. Valentić, V. Vuković, ur. 2008. "Organigrami planiranja Zagreba". U *Operacija: Grad. Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*. Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni Institut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanje u arhitekturi, BLOK-Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura / Clubture, 177 – 195.

Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe. 1991. *Hegemonie und radikale Demokratie. Zur Dekonstruktion der Marxismus*. Wien: Passagen Verlag.

Laszlo, Aleksandar. 1999. "Zagreb, 1880 – 1918. Modern Architectural Town Planning in Zagreb". U *Shaping the Great City. Modern Architecture in Central Europe 1890 – 1937*. E. Blau, M. Platzer, ur. Munchen, London, New York: Prestel, 136–139.

Leboš, Sonja. 2008. "Interstices / Zwischenräume: Agieren in Zagreb". U *Raum: Konzepte. Stadt als Dialog, Struktur als Model*. T. Hauenfels, S. Aigner, ur. Wien: Praesens Verlag, 58–61.

Lefebvre, Henri. 1996. *Writing on Cities*. Oxford: Blackwell.

Papanek, Viktor. 1974. *Dizajn za stvarni svijet*. Split: Marko Marulić.

Petrescu, Doina, ur. 2007. *Altering Practices. Feminist Politics and Poetics of Space*. London, New York: Routledge.

Puype, Dominique. 2004. "Arts and culture as experimental spaces in the city". *City* 8/2:295–301.

Radović-Mahečić, Darja. 2002. *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*. Zagreb: Horetzky.

Soja, Edward. 1997. "Six discourses on the post-metropolis". U *Imagining Cities. Scripts, Signs, Memory*. Westwood, Sally i John Williams, ur. London: Routledge.

Thackara, John, ur. 1988. *Design after Modernism*. London: Thames and Hudson.

Vukić, Feđa. 2007. "Social Lifestyle and Mass Consumption". U *Project Zagreb*, E. Blau i I. Rupnik, ur. Barcelona, New York: Actar, 234-238.

Vukić, Feđa. 2008. *Modernizam u praksi*. Zagreb: Meandar.

<http://www.facultiesforarchitecture.org/program.php> (11.5.2009.)

http://www.facultiesforarchitecture.org/pdfs/ArchiPhoenix_pb2_EN.pdf (11.5.2009.)

UNDER-STANDING A CITY:
PLAIDOYER FOR AN INTERDISCIPLINARY STUDY
OF ZAGREB'S URBANITY

Summary

The article deals with energetic fields in the city of Zagreb. These energetic fields are made of two opposite streams, both having their impact on the city's development: one stream is activism-oriented, the other is a neo-liberal one. While neo-liberal capital takes the possession over the city, the activist body creates demonstrative tactics of resistance. Though these tactics, accompanied by relevant artistic practices, are inquisitive and brave, and often provide the only visible alternative to the neo-liberal spatial repression, that alternative consists only in saying 'no' to the dominant power structure. Within these energetic fields the author is trying to open up a possibility for a new dialog among different disciplines, which would systematically work on the research of urbanity in order to produce numerous alternatives for the city's development. The article therefore emphasizes the importance of descriptive practices which have had an immense role in rendering the city (of Zagreb), stressing especially the notion of '*ambient*' (ambiance) as conceptualized by the art-historian Željka Čorak. While searching for more current descriptive practices, the author gives a few drafts as to how to analyze the complex historiographic work *Project Zagreb*, written by the historian of architecture Eve Blau and architect Ivan Rupnik. While trying to provide a generative dialogue, the article builds on, but also criticizes Blau and Rupnik's polarization in viewing Zagreb's cultural and political history: on one side Blau and Rupnik see a decision space, on the other identity space. The author of the article borrows this polarization and transfers it to a new context: decision space as being created by the symbiosis of contemporary architecture and repressive capital, and identity space as being created by contemporary architecture in cooperation with descriptive and participatory practices. Approaching the conclusion in which the importance of transdisciplinary urban studies has been pointed out, the author correlates the descriptive practices to Elke Krasny's syntagm – narrative urbanism, coined to cover the field of a completely new practice, deeply anchored both in theory and practice of urban action, trying not only to voice citizenship, but also to create a new set of parameters in mapping the city.

Keywords: historiographic imagination, identity space, decision space, narrative urbanism, resemantization, descriptive practices, participatory practices